

До питання про обов'язки присяжних за кримінальним процесуальним кодексом України

В даній статті розглядається актуальне питання кримінального процесу, щодо питання про обов'язки присяжних за кримінальним процесуальним кодексом України. Також зроблені відповідні висновки та ґрунтовні пропозиції, щодо даної проблематики.

Ключові слова: присяжні, обов'язки присяжних, кримінальний процесуальний кодекс, суд присяжних.

В данной статье рассматривается актуальный вопрос уголовного процесса, по вопросу об обязанностях присяжных по уголовным процессуальным кодексом Украины. Также сделаны соответствующие выводы и обоснованные предложения по данной проблематике.

Ключевые слова: присяжные, обязанности присяжных, уголовный процессуальный кодекс, суд присяжных.

This paper deals with topical issues of criminal proceedings, on the issue of jury duty by the Criminal Procedure Code of Ukraine. Also made the appropriate findings and solid suggestions on this subject.

Keywords: jury duty jury, Criminal Procedure, jury trial.

Актуальність теми. Суд присяжних має багатовікову світову історію. Його первинні форми з'явилися ще в античні часи, згодом він розвивався та набував сучасних рис. В кожній країні процес становлення суду присяжних проходить неоднаково та нерівномірно. Найбільш складним він був саме в Росії. В Україні суд присяжних знаходиться на стадії становлення. Його подальша доля залежить від законодавців та практичного досвіду.

Виклад основного матеріалу. Світовій юридичній практиці відомі дві моделі участі народу у судовому провадженні: суд шефенів і суд присяжних. Перша притаманна країнам романо-германської правової системи, й полягає у спільному вирішенні шефенями і суддею питань факту і права під час судового розгляду. Шефени беруть активну участь у вирішенні усіх процесуальних питань, а керує процесом професійний суддя. Суд присяжних поширений в країнах англосаксонського права й відрізняється роздільним вирішенням питань факту присяжними, а питань права – професійним суддею. Присяжні спостерігають за рухом судового розгляду, а по його завершенню видаляються в нарадчу кімнату для вирішення питання винності або невинуватості обвинуваченого. Суддя застосовує норми закону про юридичну відповідальність підсудного або його виправдання на підставі вердикту присяжних. В обох моделях мають місце суттєві процесуальні особливості розгляду справ спільними судовими складами. Категорії справ, які розглядаються за участю представників народу, визначаються процесуальним законодавством і становлять собою найбільш складні цивільні і кримінальні справи.

Для України традиційним є інститут народних засідателів, які за радянських часів розглядали всі цивільні і кримінальні справи за участю народних суддів. Після набуття незалежності Україною послідовно відстежується тенденція до обмеження участі народних засідателів у судових процесах шляхом внесення змін до процесуальних норм про склад суду. Це зумовлено об'єктивними складнощами залучення народних засідателів до участі у справах, формальністю їх участі в них й незаінтересованістю суспільства в цьому інституті.

За чинним законодавством народні засідателі беруть участь у розгляді цивільних

справ, а присяжні — кримінальних.

Відповідно до ч. 3 ст. 31 Кримінального процесуального кодексу України 2012 року (далі — КПК України) кримінальне провадження в суді першої інстанції щодо злочинів, за вчинення яких передбачено довічне позбавлення волі, здійснюється колегіально судом у складі трьох професійних суддів, а за клопотанням обвинуваченого — судом присяжних у складі двох професійних суддів та трьох присяжних. Кримінальне провадження стосовно кількох обвинувачених розглядається судом присяжних стосовно всіх обвинувачених, якщо хоча б один з них заявив клопотання про такий розгляд [1, с.].

Незважаючи на те, що обрана авторами КПК України форма для суду присяжних більше нагадує інститут народних засідателів, аніж так звану класичну лаву присяжних (яка має налічувати від 8-ми до 12-ти осіб), принциповим є саме рішення про узаконення цього інституту. У майбутньому лава присяжних засідателів буде наближена до вже апробованих у світі моделей.

Згідно Цивільного процесуального кодексу України 2004 року (зі змінами та доповненнями станом на 11.08.2013 року) у складі одного судді і 2-х народних засідателів слухаються справи про обмеження цивільної дієздатності фізичної особи, визнання її недієздатною, поновлення її цивільної дієздатності, визнання її безвісно відсутньою чи оголошення померлою, усиновлення, надання особі психіатричної допомоги у примусовому порядку, обов'язкову госпіталізацію до протитуберкульозного закладу (пункти 1, 3, 4, 9, 10 ч. 2 ст. 234 ЦПК України) [2].

Для правильного розуміння особливостей суду присяжних, властивих йому рис, механізму діяльності та способу його організації необхідно ретельно вивчити й узагальнити досвід про таку установу в країнах, де існує інститут присяжних; критично проаналізувати відповідне законодавство, узагальнити результати судової практики та наукові розробки; дослідити причини недоліків інституту присяжних і визначити умови, завдяки яким він може бути корисним для вітчизняної судової системи [3, с. 4].

Багатовіковий досвід функціонування суду присяжних у країнах загального права і європейського (континентального) права, півсторічний досвід його діяльності в Російській імперії та більш ніж десятилітній досвід у сучасній Росії свідчать про те, що колегія присяжних при вирішенні питань про доведеність діяння і винності підсудного в його вчиненні за своєю надійністю перевершує традиційну судову колегію.

Критика суду присяжних, стрижнем якої є твердження про неспроможність «людей вулиці» до відправлення правосуддя, ігнорує ідею суду присяжних як «сукупної» моделі правосуддя з поділом компетенції між професійними та непрофесійними суддями, в якій професійним суддям приділяються другорядні ролі. Ми згодні з Л.М. Карнозовою у тому, що у вердикті присяжних відбиваються не тільки «забобони» «людей вулиці», а й не меншою мірою забобони і праворозуміння професійних юристів. І аж ніяк не «спритність» і «красномовство» сторін стоять тут на першому місці [4]. Міф про те, що суд присяжних — «суд вулиці», відвертає увагу критиків і аналітиків від справжніх проблем нашого правосуддя.

З огляду на досвід держав, які у сучасний період реанімували в себе суд присяжних (Іспанія, Росія та ін.), поява в Україні суду присяжних вимагає проведення постійного моніторингу діяльності судів присяжних із залученням провідних процесуалістів.

Для цього доцільно створити науково-практичні лабораторії в таких юридичних центрах, як Київ, Львів, Одеса, Харків, з вивчення практики суду присяжних. Лабораторії повинні стати методичними комплексами з дослідження організаційних і про-

цедурних проблем суду присяжних та з підвищення кваліфікації і професійного росту юристів, які беруть участь у процесі [5, с. 7–21].

Результатом діяльності лабораторій має бути видання літератури, яка б розглядала теоретичні та практичні проблеми, пов'язані зі становленням нового інституту, і містила методичні розробки, спрямовані на їх вирішення, і крім того, створення відеофільмів про порядок розгляду справ у суді присяжних. Діяльність судів присяжних має відображатися в «Літописі суду присяжних», який періодично видається і повинен надходити до судів, що мають журі присяжних. Це якоюсь мірою впливатиме на судову практику, що формується, через опис зразків діяльності судів присяжних і поступово дозволить внести в неї певну однаковість.

При оцінюванні спроможності суду присяжних виносити об'єктивні рішення слід пам'ятати про те, яких саме суб'єктів установлення фактів ми порівнюємо. Навіть якщо були підстави допустити, що середній суддя перевершує середнього присяжного, порівнюється не цей чинник. Порівнюється, з одного боку, суддя, а з іншого – весь повний склад колегії присяжних в сполученні зі сприянням і контролем з боку цього судді, у результаті чого в судді є засоби захисту від явно помилкових рішень суду присяжних.

Формуванню в присяжних у процесі групової дискусії правильного внутрішнього переконання з питань про винність особи сприяє багато чинників, найважливішими з яких є: віковий склад колегії присяжних; різнорідний особовий склад колегії присяжних; її кількісний склад; особистісні особливості присяжних, їх визначальна здатність швидко й ефективно психологічно включитися в діяльність присяжного [6, с. 27].

Як зазначає С.А. Чорнобай, коли обговорюють фактори, які заважають введенню та функціонуванню суду присяжних, найчастіше доводиться чути: «Наш народ не готовий». Вважаємо, що працівники, які обстоюють дану позицію, видають бажане за дійсне [7, с. 1160].

Розглянемо детальніше саме функціонування суду присяжних з внутрішньої побудови.

Професіоналізм судді, який працює в суді присяжних, не порівнюваний за своєю складністю з традиційним професіоналізмом. У суді присяжних головуючий не просто керує процесом, він ніби, за образним висловом Л.М.Карнозової, «надягає» на себе правову форму і демонструє її в дії [8, с.55], оскільки не тільки кожне його юридично значуще рішення, а й форма поведінки, способи спілкування з учасниками процесу, а також власне процесуальна діяльність знаходяться під пильною увагою присяжних, які зіставляють усе це з власним сприйняттям процесу. Так само незмірно більш високу планку професіоналізму ставить суд присяжних перед обвинуваченням і захистом: оскільки в радянському кримінальному процесі практично не було змагальності, остільки тепер сторони змушені освоювати нові методики реалізації своїх прав у судовому розгляді [9].

Коли державний обвинувач чи адвокат виступають перед суддею та ще кількома учасниками процесу, то їхня профнепридатність мало проявляється. А коли доводиться проголошувати промову перед колегією присяжних, а як наслідок і перед більшою глядацькою аудиторією (розгляд справи судом присяжних завжди має громадський резонанс), то фахова ущербність юриста постає у всій красі. Суспільна думка – це велика сила, яка здатна автоматично виключити працівника із юридичного співтовариства. Це, у свою чергу, призведе до загострення конкуренції, яка є рушійною силою у напрямку розвитку та самовдосконалення, і як наслідок, – професійний рівень вітчизняних правознавців стане значно вищим [7, с. 1161].

Тому скоріше за все, на наш погляд, річ зовсім не в тому, що «народ не готовий», а в тому, що професійне співтовариство юристів чинить опір змінам у власній діяльності.

Це опір цілком природний і зрозумілий. Спосіб діяльності в інквізиційному процесі не перетікає плавно в новий професіоналізм у процесі змагальному, і замість того, щоб робити основний акцент на підготовці і перепідготовці юристів до праці в нових умовах, проблема вуалюється розмовами про неготовність населення.

С.А. Пашин вважає, що правосуддя стане справедливим тільки тоді, коли кілька осіб, які в перше зібралися у складі колегії присяжних в суді, винесуть вердикт на основі своєї життєвої практики [10, с. 39-40]. Із цим не можна не погодитись, оскільки запровадження інституту присяжних сприятиме пом'якшенню соціальної напруги у суспільстві, оскільки представники різних верств населення і різного матеріального стану, сидячи поряд один з одним на лаві присяжних і користуючись однаковими правами у вирішенні справи, будуть відчувати свою рівність між собою та обопільну відповідальність перед суспільством.

Відповідно до ч. 2 ст. 386 КПК України поряд з правами на присяжного покладено і ряд обов'язків. Отже, він зобов'язаний:

1) правдиво відповісти на запитання головуючого й учасників судового провадження щодо можливих перешкод, передбачених цим Кодексом або законом, для його участі в судовому розгляді, його стосунків з особами, які беруть участь у кримінальному провадженні, що підлягає розгляду, та поінформованості про його обставини, а також на вимогу головуючого подати необхідну інформацію про себе;

2) додержуватися порядку в судовому засіданні і виконувати розпорядження головуючого;

3) не відлучатися із залу судового засідання під час судового розгляду;

4) не спілкуватися без дозволу головуючого з особами, що не входять до складу суду, стосовно суті кримінального провадження та процесуальних дій, що здійснюються (здійснювалися) під час нього;

5) не збирати відомості, що стосуються кримінального провадження, поза судовим засіданням;

6) не розголошувати відомості, які безпосередньо стосуються суті кримінального провадження та процесуальних дій, що здійснюються (здійснювалися) під час нього, і стали відомі присяжному у зв'язку з виконанням його обов'язків [11, с. 76].

Зазначені вище процесуальні обов'язки присяжного викладено однозначно і особливого роз'яснення вони не потребують. Однак в аспекті їх змісту виникає зустрічне запитання до законодавця – як проконтролювати дотримання зобов'язань, зазначених у пунктах 4-6 ч. 2 ст. 386 КПК України.

Дійсно, на сьогодні немає розробленого дієвого механізму контролю за виконанням присяжним своїх обов'язків, особливо тих, що стосуються заборони:

- його спілкування з особами, що не входять до складу суду, без дозволу головуючого, стосовно суті кримінального провадження та процесуальних дій, що здійснюються (здійснювалися) під час нього;

- збирання ним відомостей, що стосуються кримінального провадження, поза судовим засіданням;

- розголошування відомостей, які безпосередньо стосуються суті кримінального провадження та процесуальних дій, що здійснюються (здійснювалися) під час нього, і стали відомі присяжному у зв'язку з виконанням його обов'язків.

І.П. Закревський зазначає, що, звертаючись насамперед до особистих якостей багатостраждальних присяжних, не можна не визнати, що для того, щоб вирішити правильно справу, недостатньо одного здорового людського глузду. Потрібна здатність

охопити нерідко безліч складних обставин, потрібен логічний розум, потрібна звичка оцінити докази, відділяти істотне від несуттєвого, важливе від суперечливого, потрібна присутність почуття законності, потрібно, нарешті, розуміння змісту закону, яке важко собі раптом засвоїти, який би красномовний не був вимовляючий повчання голова суду. Все це відсутнє у більшості присяжних.

Так буває з присяжними. Голова суду уявляє, що він цілком зрозуміло виклав їм які-небудь елементарні юридичні моменти, необхідні для вирішення справи. Тим часом виявляється, що вони нічого не засвоїли, як слід, з цього викладу і вирішують справу на свій лад, за своїми власними міркуваннями, які нічого спільного з юриспруденцією не мають [12, с. 63].

Важливою передумовою справедливого розгляду справи за участю представників народу є належний рівень оплати за виконання обов'язків народних засідателів та присяжних у суді. Наразі розмір винагороди визначається виходячи з розміру середньомісячного заробітку чи пенсії народного засідателя чи присяжного, але не меншого, прожиткового мінімуму для працездатної особи. Їм відшкодовуються витрати на проїзд і наймання житла, а також виплачуються добові.

Зазначені виплати здійснюються територіальним управлінням Державної судової адміністрації України за рахунок коштів Державного бюджету України (ч. 1 ст. 62 Закону України «Про судоустрій і статус суддів») [13].

Під час виконання народним засідателем і присяжним обов'язків у суді звільнення їх з роботи або переведення на іншу роботу без їхньої згоди, а також з мотивів виконання обов'язків народного засідателя або присяжного не допускається.

За присяжними і народними засідателями на період виконання ними обов'язків у суді за місцем основної роботи зберігаються всі передбачені законом гарантії й пільги, а цей час зараховується до всіх видів трудового стажу. Звільнення народного засідателя чи присяжного з роботи або переведення на іншу без його згоди під час виконання ним обов'язків у суді не допускається (ст. 61, 62 Закону України «Про судоустрій і статус суддів») [13].

Неоднозначне ставлення пересічних громадян — майбутніх присяжних засідателів до суду присяжних пояснюється у більшості випадків не поширенням серед населення інформації, яка дозволила б створити належне поняття про правову природу даного інституту. Проведення відповідних заходів з підвищення рівня правової культури, а також, як підтверджує досвід інших держав, створення достатньої матеріально-технічної бази у своїй сукупності дозволять подолати громадську індиферентність та ухилення від виконання громадянського обов'язку і тим самим забезпечить ефективне функціонування інституту суду присяжних.

Ефективність функціонування інституту присяжних безпосередньо залежить від якісного складу осіб, які його реалізують. Корпус присяжних є своєрідним соціальним “зрізом” суспільства, у якому віддзеркалюються всі його переваги і вади. Він перебуває у безпосередній залежності від стану правової культури громадян держави, тому це не виключає вірогідності потрапляння до лави присяжних людей з низькими моральними якостями.

Необхідність відбору найкращих представників суспільства, здатних прийняти справедливе рішення, вимагає встановлення низки обмежень щодо участі громадян в якості присяжних. Інший шлях — це підвищення загального культурного рівня всього населення країни, що дозволить скоригувати відсоток потрапляння до суду присяжних осіб, життя яких співвідноситься з законами природи.

З позиції теорії соціального натуралізму необхідно визначити коло осіб, які здатні прив'язати закон до природного права, застосовуючи свій життєвий досвід, правову культуру, совість, знання норм реального суспільного життя.

Як відзначає академік О.М. Костенко: “Клас людей, у яких воля і свідомість узгоджені із законами соціальної природи, можна назвати “соціономами”, а клас людей, воля і свідомість яких не узгоджені із цими законами, — “соціопатами” [14, с. 31]. Беручи до уваги дану позицію, доцільно формувати лави присяжних з “соціономів”, шляхом законодавчого обмеження доступу до здійснення правосуддя “соціопатів”. Проте, віднесення особи до класу “соціопатів” в більшості випадків є можливим лише за умови прямого прояву комплексу сваволі та ілюзій у вигляді правопорушень та злочинів. “Скриті” прояви цього комплексу не підлягають регулюванню законодавством.

Отже, шляхом встановлення законодавчих обмежень необхідно забезпечити домінування в складі колегії присяжних осіб, чия свідомість не вражена комплексом сваволі та ілюзій. Визначальним фактором є міра узгодженості волі і свідомості кандидатів у присяжні із законами соціальної природи.

ЛІТЕРАТУРА:

1. Кримінальний процесуальний кодекс України. Закон України «Про внесення змін до деяких законодавчих актів України у зв'язку з прийняттям Кримінального процесуального кодексу України». — Х. : Одісей, 2012. — 360с.
2. Цивільний процесуальний кодекс України від від 18.03.2004 року. — [Електронний ресурс]. — Режим доступу : <http://zakon.rada.gov.ua/go/1618-15>.
3. Мокринский С.П. Суд присяжных. — Пг.: Право, 1914. — 256 с.
4. Зыков В. Суд присяжных: напрасные ожидания // Российская газета. — 1999. — 22 сентября.
5. Карнозова Л.М. К проекту исследовательской инфраструктуры судебных инноваций // Составительное правосудие. Труды научно-практических лабораторий. — Вып.1 — Ч.II. / Отв. редакторы. С.А.Пашин, Л.М.Карнозова. — М.: НОРМА, 2007. — С.7—21.
6. Мельник В.В. Коллегия присяжных заседателей как субъект коллективного решения вопросов о виновности (социально- психологические аспекты) // Государство и право. — 2000. — № 1. — С.26—34.
7. Чорнобай Є.А. Суд присяжних в Україні: pro et contra / Є.А. Чорнобай // Форум права. — 2013. - № 1. — С. 1160-1162.
8. Карнозова Л.М. Суд присяжных в России: инерция юридического сознания и проблемы реформирования. // Государство и право. — 2007. — № 10. — С.50—58.
9. Погодин С.Б. Обвинение в суде присяжных в российском уголовном процессе: — Автореф. дис. ... канд. юрид. наук. — Саратов, 2001. — 23 с.
10. Пашин С.А. Суд присяжных: первый год работы / С.А. Пашин. — М. : Международный комитет содействия правовой реформе, 1995. — 48 с.
11. Щерба В.М. Окремі питання кримінального провадження в суді присяжних / В.М. Щерба // Права людини: досягнення, проблеми, перспективи : матеріали Міжнар. наук.-практ. інтернет-конф. 02 жовтня 2013 р., Тернопіль, 2013. — С. 75-79.
12. Закревский И.П. Суд присяжных и возможная реформа его // Журнал Министерства Юстиции. — 1895. — № 12. — С. 62-64.
13. Про судоустрій та статус суддів [Електронний ресурс] : закон України від 07.07.2010 р. № 2453-XVII. — Режим доступу : <http://zakon.rada.gov.ua/go/2453-17>.
14. Костенко О. М. Культура і закон — у протидії злу: Монографія / О.М. Костенко — К. : Атіка, 2008. — 352 с.